Sevan Nişanyan – Cumhuriyet neden kurulur

Posted on 30/10/2022

Türkiye cumhuriyetinin kuruluşunda bu dört faktörden hangileri – devrimci ideoloji, eski rejim kurumlarının iflası, devlet otoritesini pekiştirme kaygısı, alternatif hanedan yokluğu – etkili olmuştur? Birinci Dünya Savaşından hemen önceki ve sonraki günlerde Türkiye'ye komşu sayılabilecek ülkelerde kurulan cumhuriyetlere göz atalım.

RUSYA VE KAFKASYA

Rusya'da patlak veren ayaklanma üzerine Rus çarı 15 Mart 1917'de tahttan çekildi. Bunu izleyen altı ayda rejim konusu açık kaldı. 15 Eylül 1917'de geçici hükümetin başkanı Kerensky Rusya Cumhuriyeti'ni ilan ederek kendini olağanüstü yetkilerle başkomutan atadı. Genel kabul gören yoruma göre bu hamlenin amacı, çarcı generallerin darbe teşebbüsüyle yalnızlaşan geçici hükümetin elini Bolşeviklere karşı güçlendirmekti. İşe yaramadı. Kasımda iktidarı ele alan Bolşevikler 25 Ocak 1918'de yeni anayasayla Rus Sovyet Federal Cumhuriyeti'ni ilan ettiler.

Avrupa'da o tarihte üç cumhuriyet vardı: Öteden beri cumhuriyet olan İsviçre, 1871'de cumhuriyet olan Fransa ve 1910'da onlara katılan Portekiz. Rus cumhuriyeti yeni bir dönemin habercisi oldu.

Parçalanan Rus imparatorluğu toprakları üzerinde olası bir Osmanlı saldırısına karşı Tiflis'te toplanan bölge temsilcileri 22 Nisan 1918'de Transkafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Bundan üç hafta sonra Kafkas Dağlarının kuzeyinde, bu kez Osmanlı ordusunun desteğiyle, Karadeniz'den Hazar denizine uzanan sahada Kuzey Kafkasya Dağlıları Cumhuriyeti ilan edildi. Cumhuriyetin fiili lideri Kumık Türklerinden

Raşit Kaplanov idi, fakat askeri birliklerin başında Türkiyeli bir Çerkes olan Yusuf İzzet Paşa bulunuyordu. Kaplanov daha sonra Azerbaycan'da siyasetin üst kademelerine yükselecek, paşa ise Ankara'da toplanan TBMM'ne seçilecektir.

Türk ordusunun Batum-Kars-Erivan hattında hücuma geçmesi üzerine Transkafkasya Cumhuriyeti beş haftalık ömrünü tamamlayarak dağıldı. 28 Mayıs 1918'de Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetleri ilan edildi. Kısa ömürlü Kuzey Kafkasya'yı saymazsak Azerbaycan sanırım tarihte bir İslam ülkesinde kurulan ilk cumhuriyettir (respublika). Devrimci Rusya modeline uygun olarak, 18 yaşını dolduran her kadın ve erkeğe oy hakkı tanıdı.

31 Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesiyle Türkiye eski Rus arazisi olan Kars, Ardahan, Batum ve Iğdır üzerindeki iddialarından vazgeçerek askeri birliklerini bu yerlerden çekti. Türkiye'nin terk ettiği bu yerlerde, Türkiye'nin aktif desteğiyle birkaç adet 'Milli Şura Hükümeti' kuruldu. 18 Ocak 1919'da bunlar birleşerek Kars'ta Cenubi Garbi Kafkasya Hükümetini kurdular. Bu hükümetin (el yazısıyla yazılmış ve hukuki statüsü biraz belirsiz olan) kuruluş bildirgesinde yönetim biçimi 'cümhuriyet' olarak tanımlanmıştı. Hükümet ileri gelenlerinin birçoğu İttihat ve Terakki Fırkası'nın yerel temsilcileriydi. Başkan seçilen Cihangiroğlu İbrahim Beye 25 Mart 1919'da 'reisicümhur' unvanı verildi.

Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyeti 13 Nisan 1919'da İngiliz işgal komutanlığınca dağıtıldı. İleri gelenleri göz altına alınarak Malta'ya sürüldüler.

AVRUPA

Dünya Savaşının son günlerinde Alman cephesi çöktü. Ülkenin dört bir yanında Rusya'daki gibi bir Bolşevik devrimi hedefleyen kalkışmalar baş gösterdi. Gidişten kaygı duyan yönetici kadrolar 7 Kasım 1918'de Kaiser Wilhelm'i görevden aldılar; iki gün sonra Federal Mecliste

‘ılımlı’ Sosyaldemokrat Scheidemann Alman Cumhuriyeti’ni ilan etti. Aynı saatlerde Komünist Parti lideri Liebknecht Alman Sosyalist Cumhuriyeti’ni etti. Ancak Bolşevik iktidar denemesi kısa sürede öbür cumhuriyetin emrindeki kuvvetlerce ezildi.

Alman işgali altında olan Polonya’da işgal kuvvetlerinin çekilmesiyle 14 Kasım’da cumhuriyet (Republika) ilan edildi.

Almanya’nın hemen ardından Avusturya-Macaristan hükümdarı I. Karl 11 Kasım 1918’de görevden çekildiğini bildirdi. Ardından 12 Kasım’da Alman-Avusturya, 16 Kasım’da Macaristan, 28 Kasım’da Çekoslovakya cumhuriyet ilan ettiler. Böylece üç haftalık bir süre içinde Orta Avrupa’da beş yeni cumhuriyet kurulmuş oldu.

Avusturya-Macaristan’ın bir parçası olan Hırvatistan’da siyasi kadroların bir kısmı cumhuriyet ilan etme taraftarı idi. Ancak Avusturya ordularının dağılmasıyla ülke anarşiye yuvarlanma eğilimi gösterince acilen Sırp ordusunu yardıma çağırma eğilimi ağır bastı. 1 Aralık 1918’de ülke yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven krallığına katıldı.

BALKANLAR

Osmanlı topraklarında ismi geçen ilk cumhuriyet, belki, 1878’de Rodop dağlarında isyancı Pomakların kurduğu Tımraş Hükümeti olabilir. Birincil kaynaklara ulaşamadığım için ne anlamda ‘cumhuriyet’ idi emin değilim; ancak modern Bulgar belgelerinde Tımraşka Republika olarak adlandırıldığını ve modern Bulgaristan’ın ilk cumhuriyet/demokrasi hadisesi olarak bazılarınca yüceltildiğini biliyorum. Tımraş bölgesi Ayastefanos antlaşmasıyla Bulgaristan’a, onu düzelten Berlin antlaşmasıyla fiilen Bulgarların yönetimindeki Doğu Rumeli Beyliğine bağlanmıştı. Bunun üzerine dağlı Müslüman halk ayaklanarak 17 köyde devrim idaresi kurdu. Sekiz yıl sonra Doğu Rumeli resmen Bulgaristan’la birleştiğinde Tımraş Osmanlı’ya bırakıldı; Kâmil Paşa hükümeti yerel yönetimi

lağvetti.

Osmanlı'ya bağlı özerk Samos (Sisam) Beyliğinin alt birimi olan İkaria adası 17 Temmuz 1912'de isyan ederek Özgür İkaria Devleti'ni (Elefthéra Politía Ikarías) kurdu. Beş ay süren özgürlük sarhoşluğundan sonra Yunanistan'a katıldı. Bugün İkaria'da bu hadise 'cumhuriyet' olarak hatırlansa da sanırım geçici yönetim olarak değerlendirilmesi daha doğru olur. Keza Güney Arnavutluk'ta Yunanistan yanlılarınca 28 Şubat 1914'te kurulup sekiz ay sonra Yunanistan'a katılan Kuzey Epir Özerk Cumhuriyeti ile Batı Trakya'da İttikat ve Terakki ekiplerince kurulup iki ay sonra Bulgaristan'a teslim olan Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi teşkilatlı birer cumhuriyet rejimi olarak görülemez. Gene de bu hadiseler, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi ve sonrasında 'cumhuriyet' fikrinin ne denli yayıldığını ve ne anlam ifade ettiğini değerlendirmek açısından aydınlatıcıdır.

Yunanistan'da kral Konstantin İzmir yenilgisinin hemen ardından 27 Eylül 1922'de tahttan feragat ederek sürgüne gitmişti. İki yıl süren karışıklık döneminin ardından 25 Mart 1924'te – Türkiye'den beş ay sonra – referandum kararıyla Yunan Cumhuriyeti ilan edildi. Kısa ömürlü oldu; 1935'te Yunan halkı bir daha referanduma giderek krallığı geri getirmeyi seçti.

Arnavutluk'un Kasım 1912'de bağımsızlık ilanından sonra rejim meselesi uzun süre askıda kaldı. Avrupalı devletlerin empoze ettiği 'Prens' Wilhelm'e karşı Orta Arnavutluk'ta Osmanlı mebuslarından Esad Paşa Toptani'nin 16 Ekim 1913'te ilan ettiği 'İslam Cumhuriyeti' ismen cumhuriyet olsa da, Osmanlı genelkurmay başkanı Ahmet İzzet Paşa'yı Arnavutluk Kralı ilan etmek fikriyle İttihat ve Terakki yönetimiyle görüştüğünü biliyoruz. Sonuçta Arnavutluk'ta ilk örgütlü cumhuriyet 31 Ocak 1925'te ilan edildi. Eski Galatasaray Lisesi talebelerinden Ahmed Muhtar Bey Zogolli cumhurbaşkanı seçildi. Lakin üç yıl sonra bununla yetinmeyip kendini I. Zog adıyla kral yapmayı tercih etti.

ORTADOĞU

Suriye'de savaştan sonra İngilizlerin öncülüğündeki askeri işgal rejimi Mekke şerifinin oğlu Faysal'ı Suriye Kralı kabul etmişti. Fransız mandası kesinleştiğinde monarşi fikrine prensipte karşı olan Fransızlar Faysal'ı sınırdışı ettiler. Ağustos-Eylül 1920'de Suriye fiilen cumhuriyet yönetimine sahip altı devlete (état) bölündü. 28 Haziran 1922'de bu devletlerden Lübnan hariç beşi Suriye Federasyonu adıyla birleştirildi. Antakyalı bir Türk olan Suphi Bey Bereket başkan (président) seçildi. 1930'da yeni Suriye anayasası ile ülke resmen cumhuriyet statüsüne kavuştu; Fransız işgal kuvvetleri 1938'e dek peyderpey ülkeden çekilmeyi taahhüt etti.

SONUÇ

Demek ki Türkiye'nin yakın temasta olduğu, kamu fikriyatını izlediği, yönetici kadrolarıyla kişisel ilişkilere sahip olduğu bir düzineye yakın ülkede 1917-1924 yılları arasında cumhuriyet idaresi gündeme gelmiş, tartışılılmış, kavgası verilmiş, kiminde tutunmayı başarmış, birkaçında yalpalamış. Türkiye'nin 1923'te cumhuriyeti seçmesini bu arka plandan bağımsız olarak düşünmek doğru olmaz.

Kaynak: https://nisanyan.substack.com/